

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РАМКАХ КАТЕГОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

THEORETICAL PRINCIPLES OF DETERMINING THE PLACE OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY WITHIN THE CATEGORY OF LEGAL LIABILITY

Чернявський А.Л.,

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри права і соціально-гуманітарних дисциплін

Черкаський інститут

ДВНЗ «Університет банківської справи»

Стаття присвячена дослідженню місця інституту міжнародно-правової відповідальності у рамках загальнотеоретичної категорії юридичної відповідальності. У роботі досліджуються родові ознаки юридичної відповідальності у цілому та специфічні видові ознаки міжнародно-правової відповідальності. Автор робить висновок про те, що специфічні ознаки міжнародно-правової відповідальності зумовлені природою міжнародного права та міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, юридична відповідальність, міжнародне протиправне діяння, міжнародне право, міжнародні відносини.

Статья посвящена исследованию места института международно-правовой ответственности в рамках общетеоретической категории юридической ответственности. В работе исследуются родовые признаки юридической ответственности в целом и специфические видовые признаки международно-правовой ответственности. Автор приходит к выводу, что специфические признаки международно-правовой ответственности обусловлены природой международного права и международных отношений.

Ключевые слова: международно-правовая ответственность, юридическая ответственность, международное противоправное деяние, международное право, международные отношения.

The article is devoted to the study of the place of the institute of international legal responsibility within the general theoretical category of legal responsibility. The work analyzes the generic features of legal liability in general and specific types of signs of international legal responsibility. The author concludes that the specific features of international legal responsibility are due to the nature of international law and international relations.

General generic signs of legal responsibility named in the article are next: legal liability is a form of social responsibility; legal liability always has a retrospective character and comes solely for violation of the law; the possibility of legal liability is established by legal norms only; the only factual basis for legal liability is the delinquency; the obligation of the offender to undergo of coercive provided by the law and the right of the subject who has the competence to bring legal liability to apply to the offender coercive measures are the content of legal liability; the means of coercion that apply to the offender always have a negative character for him.

Also, the author names such specific features of international responsibility: international responsibility is a relationship between subjects of international law, aimed at applying to the offender measures envisaged by the sanction of the violated norm of international law; the possibility of coming international legal liability is stipulated by the norms of international law; parties of international legal responsibility can be exclusively subjects of international law – states, nations (peoples), fighting for their liberation, international intergovernmental; the basis of international legal liability can be only wrongful act committed by a delinquent subject of international law; the right to apply to the offender the measures of international legal responsibility has an injured subject of international law; if as a result of an internationally wrongful act the rights of a group of subjects or of the international community as a whole are violated, the right to apply to the offender the measures of international legal responsibility has an any subject of international law; measures of international legal responsibility always have a negative character for the offender and should provide compensation for damage caused by an internationally wrongful act, and if an international crime is committed, it also must punish the offender.

Key words: international legal responsibility, legal liability, international wrongful act, international law, international relations.

Основним показником, що визначає ефективність регулювання з боку якої б то не було системи норм – правових, звичаєвих, моральних чи релігійних – є дієвість механізмів притягнення до відповідальності осіб, що їх порушили. На перший погляд, право істотно відрізняється від інших видів соціальних норм, насамперед через наявність владного центру, наділеного суверенною владою карати порушників власних юридичних приписів. Однак у рамках міжнародного права такий центр практично відсутній, через що механізми реалізації міжнародно-правової відповідальності суттєво відрізняються від механізмів реалізації юридичної відповідальності на національному рівні. Це значною мірою ускладнює аналіз міжнародно-правової відповідальності як теоретичної категорії і часто призводить до того, що у рамках теоретико-правових досліджень питанням міжнародно-правової відповідальності приділяється критично мало уваги, і у той же час, досягнення теорії права нерідко залишаються незатребуваними у міжнародно-правовій науці.

Загальним проблемам міжнародно-правової відповідальності приділялася значна увага в роботах таких учених-юристів, як Р. Аго, Д. Алланд, Г. Аранжіо-Руйз, Ю.С. Шемшученко, Е. Вайлер, В.А. Василенко, Д.В. Бо-

ветт, Л.Н. Галенська, А.І. Дмитрієв, Ю.М. Колосов, Х. Ксу, П.М. Куріс, Дж. Кроуфорд, Д.Б. Левін, О.Е. Лейст, І.І. Лукашук, Ю.В. Манійчук, О. Пегна, А. Пеллет, С.Б. Раскалей, Б. Сімма, Ю.А. Решетов, Н.А. Ушаков та ін., проте ряд аспектів взаємодії теоретичної моделі міжнародно-правової відповідальності та загально-правової категорії юридичної відповідальності залишаються контроверсійними та важко узгоджуваними між собою. Саме тому метою нашого дослідження є визначення методологічних параметрів узгодження теоретичної основи інституту міжнародно-правової відповідальності та загальнотеоретичного розуміння категорії юридичної відповідальності.

Відповідальність у цілому являє собою надзвичайно складне загальносоціальне явище, а тому будь-який конкретний вид відповідальності має розглядатися у світлі її загального поняття [1, с. 11]. У зв'язку з цим виникає необхідність визначити місце юридичної відповідальності у системі соціальної відповідальності та міжнародно-правової відповідальності – у системі юридичної відповідальності.

У вітчизняній правовій літературі тривалий час обговорюються питання про позитивний (перспективний) та негативний (ретроспективний) аспекти юридичної відповідальності [2, с. 52-53]. При цьому відповідальність у

позитивному аспекті виступає як усвідомлення суб'єктом правовідносин своїх обов'язків перед суспільством, зумовлене її включенням у соціальні зв'язки, а відповідальність у негативному аспекті розглядається як відповідальність за минулу поведінку, за невиконання певного обов'язку [3, с. 122-124]. Думки про позитивний характер юридичної відповідальності іноді зустрічаються і у науці міжнародного права. Зокрема, Ю. Блажевич зазначає, що позитивна міжнародно-правова відповідальність «має творчий характер і завжди виражається у дотриманні поведінки, спрямованої на підтримку і зміцнення міжнародного правопорядку і забезпечення позитивних для кожної держави результатів» [4, с. 107].

Ідея позитивного характеру юридичної відповідальності виникла, головним чином, через аналогії з концепціями розуміння соціальної відповідальності, сформованими у філософії, соціології, психології та деяких інших науках. Так, наприклад, Д.І. Бернштейн, наполягаючи на необхідності використовувати філософські розробки при дослідженні правової відповідальності, робить висновок про первинність саме позитивного, а не негативного аспекту юридичної відповідальності і зазначає, що «у соціально-правовому сенсі кожен <...> несе відповідальність за свою поведінку, за дотримання правових норм» [5, с. 20]. Однак, навряд чи варто автоматично переносити в юридичну науку філософські чи психологічні категорії, спираючись лише на семантичну подібність термінів. Свого часу О.С. Іоффе та Д.М. Шаргородський вказували, що термін «відповідальність» в юридичній літературі іноді використовується не у власному значенні слова і не відображає суті справи [6, с. 318]. Розглядаючи соціальну відповідальність, уявляється цілком доречним виділяти два її аспекти чи елементи – позитивний та негативний, де позитивний пов'язується з внутрішньою саморегуляцією діяльності суб'єкта, а негативний реалізується у зовнішніх формах контролю та у покладенні на суб'єкта відповідальності за результати його діяльності. Д.М. Лук'янець таку зовнішню відповідальність визначає як нормативну відповідальність, що є реакцією з боку суб'єкта, який встановив певні норми, правила поведінки, на порушення цих норм іншим суб'єктом [7, с. 9]. За такого підходу підставою класифікації видів негативної (ретроспективної, нормативної) соціальної відповідальності може бути характер соціальних норм, за порушення яких вона настає, а до видів такої відповідальності слід відносити моральну, релігійну, політичну, юридичну (правову) відповідальність тощо.

Таким чином, доречно розглядати юридичну відповідальність як різновид негативної (ретроспективної) соціальної відповідальності, який настає винятково за вчинене раніше діяння, що порушує приписи правових норм, а позитивну відповідальність у галузі екології можна розглядати як різновид соціальної відповідальності, повністю виведений за рамки юридичної відповідальності [8, с. 83]. Використання терміну «відповідальність» саме у значенні позитивної соціальної відповідальності за сумлінне виконання покладених на суб'єкта обов'язків нерідко наявне і у міжнародно-правових актах. Наприклад, ст. 24 Статуту ООН визначає, що держави-члени ООН покладають на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Очевидно, що у даному випадку мова йде про позитивну морально-політичну відповідальність Ради Безпеки ООН щодо добросовісного виконання нею завдань підтримання міжнародного миру та безпеки, а не застосування до неї яких би то не було заходів юридичної відповідальності за потенційне вчинення міжнародних правопорушень.

Оскільки міжнародно-правова відповідальність за екологічні правопорушення є різновидом юридичної відповідальності, то їй притаманні як загальні риси юридичної відповідальності, так і специфічні особливості, зумовлені

сферою її реалізації – міжнародними правовідносинами у галузі охорони довкілля. Попри те, що практично всі дослідники проблем юридичної відповідальності розглядають її як центральну категорію права, єдина думка з приводу поняття юридичної відповідальності та його змісту у сучасній правовій науці і досі не сформувалася [9, с. 16]. Загалом можна виділити кілька основних підходів до визначення змісту поняття юридичної відповідальності. Досить поширеним є підхід, відповідно до якого юридична відповідальність, у т.ч. і міжнародно-правова, ототожнюється з негативними наслідками, які настають для суб'єкта, що порушив правову норму [10, с. 78]. Частина дослідників розглядає юридичну відповідальність як один із різновидів санкцій, що застосовуються на підставі закону до особи, котра допустила порушення норм права [11, с. 479]. Інші ж розуміють під юридичною відповідальністю не саму санкцію як статичну категорію, а процес застосування цієї санкції до суб'єкта правопорушення [12, с. 19]. При цьому у рамках останнього підходу часто вказується, що юридична відповідальність має реалізуватися у чітких процесуальних формах [13, с. 592].

Однак, розглядати юридичну відповідальність лише як санкцію або як передбачену санкцією міру державного чи міжнародного примусу навряд чи доречно. Очевидно, що формальне існування санкції правової норми далеко не завжди означає настання юридичної відповідальності суб'єкта, що допустив порушення цієї правової норми. У сфері міжнародного права та міжнародних відносин розглядати юридичну відповідальність лише як санкцію чи передбачену нею міру примусу ще проблематичніше, оскільки, як зазначає, П.М. Куріс, «у міжнародному праві норми з прямо сформульованими санкціями є рідкістю» [14, с. 194].

У правовій літературі також поширеною є думка про те, що юридична відповідальність не може зводитися лише до державного примусу і має розглядатися як окремий вид правовідносин. Розгляд юридичної відповідальності як виду правовідносин дає можливість виділити її чітку структуру з визначеною кількістю елементів, до яких слід відносити суб'єктів правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, а також юридичні факти, що є підставами виникнення цих правовідносин [15, с. 6]. Слід також зауважити, що суб'єктний склад відносин міжнародно-правової відповідальності має істотну відмінність від суб'єктного складу юридичної відповідальності у національному праві. Характеризуючи типологію юридичної відповідальності на рівні національної правової системи, Д.М. Лук'янець вказує, що для більшості конструкцій юридичної відповідальності притаманні владні повноваження одного суб'єкта відносин відповідальності щодо іншого [15, с. 6]. У той же час, для міжнародного права характерна юридична рівність усіх суб'єктів міжнародних правовідносин, а тому відсутні і будь-які владні повноваження суб'єктів відносин міжнародно-правової відповідальності.

У загальній теорії права традиційно виділяється юридичний та матеріальний зміст правовідносин, де юридичним змістом виступають суб'єктивні права та обов'язки учасників правовідносин, а матеріальним – фактичні дії учасників правовідносин, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та обов'язків. Характеризуючи зміст відносин юридичної відповідальності, деякі автори наголошують, передусім, на специфічних обов'язках, що накладаються на правопорушника. Зокрема, В.В. Лазарев розглядає юридичну відповідальність як «передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта зазнавати несприятливих для нього наслідків правопорушення» [16, с. 489]. Подібної точки зору дотримується і С.Н. Братусь, який юридичну відповідальність визначає як виконання обов'язку на підставі державного або привілейного до нього примусу [17, с. 85-86]. Загалом такий підхід

є вірним, але певною мірою одностороннім, оскільки акцент робиться лише на обов'язках правопорушника, а питання про права та обов'язки іншої сторони правовідносин відповідальності – суб'єкта, наділеного правоздатністю притягати правопорушника до юридичної відповідальності – залишається поза увагою. Тому видається більш коректним розглядати зміст правовідносин юридичної відповідальності як взаємопов'язані обов'язок суб'єкта, що вчинив правопорушення, зазнавати передбачених нормами права заходів примусу та право суб'єкта, наділеного правоздатністю притягати до юридичної відповідальності, застосувати до правопорушника такі заходи примусу.

Необхідно зазначити, що зміст прав та обов'язків учасників правовідносин юридичної відповідальності в юридичній літературі трактується неоднозначно. Деякі автори визначають відповідальність як покладення на правопорушника додаткового, нового обов'язку, що має негативний для нього характер, чи позбавлення права, тоді як інші до заходів юридичної відповідальності відносять не лише додаткові обов'язки, а й примус до виконання раніше не здійсненого добровільно обов'язку [18, с. 134]. Так, наприклад, С.Н. Братусь, обґрунтовуючи поширення змісту юридичної відповідальності як на нові обов'язки правопорушника, так і на примус до виконання ним попередніх обов'язків, доводив, що через примус до виконання раніше невиконаного обов'язку реалізується відновлювальна (компенсаційна) функція відповідальності, а тому примус до виконання попереднього обов'язку є елементом змісту юридичної відповідальності [17, с. 11-12]. Прихильниками аналогічної точки зору є також І.С. Самощенко та М.Х. Фарукшин [19, с. 56-58].

Більшість дослідників все ж обмежують зміст відповідальності лише покладенням на правопорушника лише нових, додаткових обов'язків, не відносячи до заходів відповідальності примусове виконання обов'язку, раніше не виконаного добровільно [20, с. 14]. Ю.С. Шемшученко вважає таку позицію цілком справедливою, оскільки «примусовим виконанням обов'язку відновлюється порушена законність, але не вирішується питання про покарання правопорушника» [12, с. 24], отже, не реалізується одна з основних функцій відповідальності.

Подібна позиція здобула значну популярність і у науці міжнародного права. Зокрема, В.А. Василенко на основі аналізу матеріалів Комісії міжнародного права ООН і практики діяльності Міжнародного Суду ООН та інших установ ООН, дійшов висновку, що міжнародно-правовий примус до виконання попередніх зобов'язань та міжнародно-правова відповідальність, хоча і тісно пов'язані між собою, але є інституційно різними правовими явищами, тому що «форми відповідальності суб'єкта-правопорушника передбачають настання для нього негативних наслідків, пов'язаних з його власною поведінкою і обумовлених ступенем шкідливості його протиправного діяння, а форми міжнародно-правових санкцій – настання негативних для суб'єкта-правопорушника наслідків, що викликаються виключно поведінкою потерпілих суб'єктів і визначаються інтенсивністю застосовуваних ними примусових заходів» [21, с. 52]. Такий же підхід був застосований і Комісією міжнародного права ООН при розробці Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, зі змісту ч. 1 ст. 49 яких випливає, що потерпіла держава може застосовувати контрзаходи тільки проти держави, яка несе відповідальність за міжнародно-протиправне діяння, з метою спонукати цю державу виконати свої зобов'язання, що складають зміст міжнародно-правової відповідальності. Тобто, якщо контрзаходами здійснюється примус до виконання правопорушником нових, додаткових обов'язків, що виникли у нього внаслідок вчинення правопорушення, то такі контрзаходи мають включатися до складу відносин міжнародно-правової відповідальності, а якщо контрзаходами чи санкціями здійснюєть-

ся примус до виконання правопорушником первинного обов'язку, то такі контрзаходи мають розглядатися окремо від відносин міжнародно-правової відповідальності.

У правовій літературі загально визнаною є думка про те, що підставою юридичної відповідальності виступає правопорушення. П.М. Куріс уточнює цю позицію, наголошуючи, що правопорушення є лише юридичним фактом, а тому необхідно, щоб компетентний орган (держава, міжнародна організація, суддя) констатував, що конкретні факти є такими, якими вони абстрактно визначені у нормі права [14, с. 203]. Тому доречно погодитися з О.Ф. Скакун, яка склад підстави юридичної відповідальності розглядає як сукупність фактичної підстави, тобто вчиненого правопорушення, нормативної підстави – норми права, що встановлює відповідальність за таке правопорушення, та процесуальної підстави – рішення компетентного органу, яким на правопорушника накладається юридична відповідальність, визначається її вид та міра [22, с. 476-477].

Розуміння міжнародно-правової відповідальності як окремого виду загальнотеоретичної категорії юридичної відповідальності дозволяє припинити дискусію про її приватноправовий чи кримінально-правовий характер [1, с. 21]. Комісія з міжнародного права ООН на 50-й сесії зробила висновок, що міжнародно-правова відповідальність є за своєю природою відповідальністю *sui generis*, тобто окремим видом відповідальності – ні цивільно-правовим, ні кримінально-правовим, а тому право міжнародної відповідальності у майбутньому має розвиватися відокремлено від цивільної та кримінальної відповідальності.

У цілому можна виділити такі родові ознаки юридичної відповідальності, які будуть притаманні усім її видам, у т.ч. і міжнародно-правовій відповідальності: 1) юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, поряд з моральною, релігійною тощо; 2) юридична відповідальність завжди має ретроспективний характер, і настає винятково за порушення конкретного виду соціальних норм, а саме норм права; 3) можливість настання юридичної відповідальності, на відміну від інших соціальних норм, встановлюється лише правовими нормами; 4) єдиною фактичною підставою юридичної відповідальності є правопорушення, тобто діяння деліктоздатного суб'єкта, що порушує присяги правової норми; 5) учасниками відносин юридичної відповідальності є деліктоздатний суб'єкт, який вчинив правопорушення, та суб'єкт, який має правоздатність притягати правопорушника до юридичної відповідальності; 6) змістом відносин юридичної відповідальності є обов'язок суб'єкта, що вчинив правопорушення, зазнавати передбачених нормами права заходів примусу та право суб'єкта, наділеного правоздатністю притягати до юридичної відповідальності, застосувати до правопорушника такі заходи примусу; 7) засоби примусу, які застосовуються до правопорушника у процесі реалізації юридичної відповідальності, завжди мають негативний для нього характер.

Наявність специфічних ознак, властивих міжнародно-правовій відповідальності, зумовлюється, передусім, особливістю міжнародних правовідносин. У літературі виділяються декілька передумов існування інституту міжнародно-правової відповідальності. Деякі дослідники, спираючись на поширену у теорії права думку про те, що передумовою юридичної відповідальності у національному праві є свобода волі, доводять, що і у міжнародному праві основною передумовою міжнародно-правової відповідальності є саме свобода волі держави. А.П. Чирков зазначає, що категорія свободи волі малозастосовна до суб'єктів міжнародних правовідносин та пропонує як передумову міжнародно-правової відповідальності розглядати не свободу волі, а суверенітет держави, оскільки саме держави є творцями та гарантами міжнародного права [23, с. 14-15]. Попри логічність такої позиції, навряд чи можна з нею погодитися,

оскільки суб'єктами міжнародних правовідносин та творцями міжнародно-правових норм є не тільки суверенні держави, а й міжнародні міждержавні організації та державоподібні утворення, що не мають суверенітету [24, с. 47]. Зведення ж передумов міжнародно-правової відповідальності лише до суверенітету держав-суб'єктів міжнародних правовідносин призвело б до виключення з-поміж учасників відносин міжнародно-правової відповідальності міжнародних міждержавних організацій та державоподібних утворень, що не відповідає дійсності.

П.М. Куріс розглядає передумови міжнародно-правової відповідальності більш широко, виділяючи їх об'єктивну та суб'єктивну складову. При цьому об'єктивну передумову міжнародно-правової відповідальності він розглядає як наявність правового регулювання міжнародних відносин, оскільки юридична відповідальність можлива лише за умови регулювання поведінки за допомогою правових норм, а суб'єктивну – як свободу вибору, відносно свободи дій учасника міжнародних правовідносин [14, с. 25-26]. Однак, попри урегульовані нормами права, можливі варіанти поведінки суб'єкта міжнародних правовідносин, тобто його суб'єктивні права та юридичні обов'язки, є нічим іншим, як міжнародною правоздатністю, а відносно свободи вибору варіантів можливих дій – міжнародною дієздатністю, які сукупно утворюють міжнародну правосуб'єктність конкретного учасника міжнародних правовідносин. Тому слід погодитися з думкою М.Х. Фарукшина, що основною передумовою міжнародно-правової відповідальності є міжнародна правосуб'єктність [25, с. 148].

Таке розуміння передумов міжнародно-правової відповідальності приводить до логічного висновку, що суб'єктами відносин міжнародної відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного права. При цьому в юридичній науці точиться гостра дискусія про коло суб'єктів міжнародного права та про можливість включення до їх числа нових суб'єктів. Загальновизнаними суб'єктами міжнародного права є держави, міжнародні міждержавні організації, а також народи (нації), що борються за своє визволення та державоподібні утворення (наприклад, Ватикан, вільні міста). Відсутність у міжнародному праві єдиного постійного органу примусу зумовлює більш складний суб'єктний склад відносин міжнародно-правової відповідальності порівняно з юридичною відповідальністю у національному праві. Учасниками відносин юридичної відповідальності у національному праві за загальним правилом є два суб'єкти – особа, що вчинила правопорушення, та держава в особі органу, компетентного розглядати справу та приймати рішення про притягнення правопорушника до відповідальності. У міжнародному ж праві відносини юридичної відповідальності можуть мати як двосторонній, так і тристоронній характер.

Тривалий час у доктрині та практиці міжнародного права відносини відповідальності розглядалися як такі, що мають двосторонній характер і виникають між правопорушником та потерпілим суб'єктом. А. Фердросс, зокрема, свого часу зазначав, що міжнародно-правова відповідальність виникає тільки стосовно держав, що є безпосередніми потерпілими від правопорушення, а наявність в інших держав лише ідеальних інтересів щодо охорони міжнародного правопорядку є недостатнім мотивом

для висування ними вимог [26, с. 355-356]. В.А. Василенко вказує, що учасники відносин міжнародно-правової відповідальності самостійно та за взаємною згодою «у кожному конкретному випадку вирішують питання про обсяг, види та форми відповідальності» [21, с. 46]. Але при цьому слід мати на увазі, суб'єкти міжнародних правовідносин не є абсолютно вільними у виборі режиму реалізації міжнародно-правової відповідальності. Види, форми, зміст та обсяг примусових заходів міжнародно-правової відповідальності залежить від характеру вчиненого міжнародно-протиправного діяння, тяжкості його наслідків та мають забезпечувати реалізацію функцій міжнародно-правової відповідальності. Спираючись на поширений у загальній теорії права поділ функцій юридичної відповідальності на каральну (штрафну), правовідновлювальну (компенсаційну) та попереджувально-виховну (превентивну) [27, с. 244], вважаємо цілком доречним екстраполувати ці функції і на міжнародно-правову відповідальність. Але якщо у національному праві основною функцією відповідальності є штрафна, то у міжнародному праві основною функцією відповідальності має виступати компенсаційна.

Виходячи зі сказаного раніше, можна зробити висновок, що міжнародно-правової відповідальності властиві такі ознаки, які відрізняють її від родової категорії юридичної відповідальності: 1) міжнародно-правова відповідальність являє собою відносини між суб'єктами міжнародного права, спрямовані на застосування до правопорушника заходів, передбачених санкцією порушеної норми міжнародного права; 2) можливість настання міжнародно-правової відповідальності передбачається нормами міжнародного права; 3) учасниками відносин міжнародно-правової відповідальності можуть бути винятково суб'єкти міжнародного права – держави, нації (народи), що борються за своє визволення, міжнародні міждержавні організації та державоподібні утворення; 4) підставою міжнародно-правової відповідальності може бути лише вчинене деліктоздатним суб'єктом міжнародного права міжнародне правопорушення; 5) право на застосування до правопорушника заходів міжнародно-правової відповідальності, передбачених порушеною нормою права, має потерпілий суб'єкт, а якщо внаслідок міжнародно-протиправного діяння порушені права групи суб'єктів чи міжнародного співтовариства у цілому, то право на застосування примусових заходів має будь-який суверенний суб'єкт міжнародного права, а несуверенний – якщо це передбачено його установчими документами; 6) заходи міжнародно-правової відповідальності, що застосовуються до правопорушника, завжди мають для нього негативний характер і повинні забезпечувати відшкодування заподіяної міжнародно-протиправним діянням шкоди, якщо правопорушником вчинено звичайне міжнародне правопорушення, а якщо ним вчинено міжнародний злочин – то такі примусові заходи повинні забезпечувати як відшкодування заподіяної шкоди, так і покарання правопорушника.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що інститут міжнародно-правової відповідальності, хоча і має ряд специфічних ознак, зумовлених природою міжнародного права та міжнародних відносин, є складовою частиною більш широкої теоретико-правової категорії юридичної відповідальності і як предмет наукових досліджень не повинен розглядатися окремо від неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
2. Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумова правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти. Право України. 2006. № 1. С. 50–54.
3. Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. Львов: Вища школа, 1988. 156 с.
4. Блажевич Ю. Концепції поділу відповідальності держав: міжнародно-правовий аспект. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 2. С. 105–108.
5. Бернштейн Д.И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения. Ташкент: Фан, 1989. 152 с.
6. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва: Госюриздат, 1961. 380 с.

7. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: Проблеми розвитку. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
8. Решетник Л. Правові проблеми юридичної відповідальності в галузі екології. Право України. 2003. № 8. С. 81–85.
9. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 198 с.
10. Кокорев Р.С. Понятие и характерные черты государства как субъекта международного права. Государство и право. 2005. № 12. С. 71–79.
11. Советское гражданское право: в 2 т. / О.А. Красавчиков, Р.О. Халфина, Л.Г. Кузнецова и др.; под ред. О.А. Красавчикова. Москва: Высшая школа, 1968. Т. 1. 520 с.
12. Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. Киев: Наук. думка, 1978. 280 с.
13. Общая теория государства и права: Академический курс: в 2-х т. / В.В. Борисов, Н.В. Витрук, Н.Л. Гранат и др. Москва: Зерцало, 1998. Т. 2. 656 с.
14. Курс международного права: в 7 т. / М.М. Аваков, В.А. Вадалпас, В.Н. Кудрявцев и др.; под ред. В.Н. Кудрявцева. Москва: Наука, 1989–1993. Т. 3. 260 с.
15. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності. Юридична Україна. 2004. № 3. С. 4–10.
16. Проблемы общей теории права и государства / В.С. Нерсесянц, Н.В. Варламова, В.В. Лазарев и др.; под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: НОРМА–ИНФРА–М, 1999. 832 с.
17. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: Очерк теории. Москва: Юрид. лит., 1976. 216 с.
18. Кравченко С.Н. Материальная ответственность в системе охраны природы. Киев: Вища школа, 1981. 56 с.
19. Самощенко И.С., Фарушкин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.
20. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1955. 310 с.
21. Василенко В.А. Международно-правовые санкции. Киев: Вища школа, 1982. 232 с.
22. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учеб. Харьков: Консум, 2000. 704 с.
23. Чирков А.П. Ответственность в системе права: учеб. пособ. Калининград: Калининградский ун-т, 1996. 77 с.
24. Международное право: учеб. для вузов / Г.В. Игнатенко, М.В. Кучин, Л.А. Лазутин и др.; под ред. Г.В. Игнатенко. Москва: Высш. шк., 1995. 399 с.
25. Международная правосубъектность (некоторые вопросы теории) / Д.И. Фельдман, Г.И. Курдюков, М.В. Яновский и др.; отв. ред. Д.И. Фельдман. Москва: Юрид. лит., 1971. 188 с.
26. Фердросс А. Международное право / пер. с нем. Ф.А. Кублицкий, Р.Л. Нарышкина. Москва: Инстр. лит., 1959. 652 с.
27. Общая теория права и государства: учеб. / В.В. Лазарев, В.С. Афанасьев, А.П. Герасимов и др.; под ред. В.В. Лазарева. Москва: Юрист, 1996. 472 с.